

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ ТА МІЖНАРОДНОМУ СІМЕЙНОМУ ПРАВІ

Гадьмаші В.Р.

Ужгородський національний університет

У статті проаналізовано сутність, форми та проблемні аспекти правового регулювання сімейних відносин в системі розвитку міжнародного сімейного права; визначено процедуру розлучення та колізійні аспекти шлюбного договору в різних країнах. Автором визначено режим роздільного проживання подружжя. Цікавим з наукової точки зору стало дослідження методів та способів використання колізійного методу регулювання сімейних відносин в Україні та міжнародному сімейному праві.

Ключові слова: сімейне право, шлюб, правовідносини батьків і дітей, чоловік, дружина, шлюбний договір, цивільно-правова угода.

Вступ. Перш за все необхідно зазначити, що об'єктом сімейного права і є регулювання майнових та особистих немайнових взаємовідносин, проте це не зовсім звичайні майнові та особисті відносини, вони відрізняються за своїм характером та мають ряд особливостей. Зокрема, сімейно-правові взаємовідносини характерні своїми джерелами. Якщо цивільні правовідносини виникають, як правило, з договорів, то шлюбно-сімейні відносини виникають зі спорідненості, шлюбу, усиновлення і всі майнові відносини впливають з особистих. Ці правовідносини пов'язують не сторонніх, а близьких осіб – родичів, подружжя. В першу чергу сімейні правовідносини – це особисті немайнові і лише в другу чергу вони є майновими.

Інститут сімейного права є одним з найбільш сталих і консервативних правових інститутів, який досить яскраво відображає особливості конкретної нації, її традицій і менталітету, і важко піддається уніфікації.

Норми сімейного права регулюють у зарубіжних країнах особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, а також усиновителями та усиновленими; у деяких випадках під дію цих норм підпадають родинні стосунки чи відносини свояцтва. Основними, звичайно, є норми про шлюб, припинення шлюбу, правовідносини батьків і дітей.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення особливостей правового регулювання сімейних відносин в контексті розвитку європейського приватного права.

Результати дослідження. При аналізі законів різних країн у частині регулювання колізійних питань сімейного права привертає увагу те, що колізійні норми в цій сфері формуються переважно як двосторонні. Це цілком закономірно, адже йдеться про приватні відносини осіб, в яких «державний інтерес» переважно відсутній. Водночас деякі норми сімейного права мають безпосереднє відношення до положень публічного порядку держави. Це стосується передусім форми шлюбу, питань рівності чоловіка і жінки тощо. В таких випадках зазвичай встановлюється одностороннє колізійне регулювання [6, с. 122].

Розглядаючи колізійні норми сімейного права в ЦК України, слід вказати на те, що в частині, яка стосується умов оформлення шлюбу та визнання шлюбів, зареєстрованих за кордоном, не пропонується кардинальних змін порівняно з положеннями Сімейного кодексу України. Щодо колізійних питань усиновлення тут, навпаки, передбачається істотно спрощений порядок колізійного регулювання. Сімейний кодекс України має досить

детальну регламентацію усиновлення. Цей процес поставлено в залежність від громадянства та місця проживання дітей, громадянства усиновлювачів, наявності міжнародних договорів про усиновлення між Україною та відповідною державою тощо. ЦК України містить одну-єдину норму (ст. 1609), яка приписує регулювати питання усиновлення особистим законом дитини й особистим законом усиновлювача, що в цілому відповідає світовій практиці вирішення колізій у цій сфері.

Розвиток колізійних приписів сімейного права у другій половині ХХ ст. відбувався на тлі загальних змін матеріальних норм цієї галузі. У деяких країнах (Іспанія, Індія та ін.) прийняття нових законів про реформування сімейних правовідносин було зумовлено проголошенням рівності чоловіка і жінки, легалізацією розлучень тощо. В інших державах, навпаки, зберігають чинність традиції пріоритетного підпорядкування певної категорії правовідносин законам одного з подружжя, тобто архаїчні, з погляду сучасного міжнародного сімейного права, норми. Наприклад, ст. 16 Закону Туреччини 1982 р. встановлює, що легітимація регулюється законом громадянства батька в момент узаконення. Якщо дане законодавство цього не дозволяє, то застосовується, по-перше, закон громадянства матері і лише в останню чергу – закон громадянства дитини. Цікаво, що навіть на думку представників турецької доктрини, які брали участь у розробленні закону, такий підхід не є виправданим [1, с. 18].

Наведений вище приклад із регулювання права на компенсацію при розлученні у законодавстві ФРН свідчить, що навіть у розвинутих державах колізійне сімейне право все ще далеке від досконалості. Поява нових інститутів цивільного та сімейного права вочевидь сприятиме подальшому розвитку колізійного законодавства у цих сферах.

Процедура розлучення в різних країнах або надмірно ускладнена (обов'язкова участь адвокатів – у ФРН, тривале проживання за місцем розлучення – в окремих штатах США), або, навпаки, спрощена (наприклад, у деяких штатах Мексики подружжя може розірвати шлюб, надсилаючи свої заяви поштою). Безпосередньо рішення щодо розірвання шлюбу приймають суди або органи реєстрації актів громадянського стану.

В окремих країнах існує інститут «сепарації», тобто роздільного проживання подружжя, запозичений з католицького церковного права. Він застосовується у тих випадках, коли чоловік або жінка не хочуть остаточно розірвати подружні відносини. Як правило, це проміжна ланка для розлучення. Правовими наслідками встановлення

роздільного проживання є збереження деяких обов'язків, що випливають із шлюбу, зокрема обов'язку взаємної матеріальної підтримки та обов'язку подружньої вірності. Водночас подружжя отримує право окремого проживання, відбувається поділ майна. Після закінчення встановленого строку роздільного проживання подружжя суд повинен, за заявою одного з них, розпочати процес розлучення.

Розірвання шлюбу призводить до багатьох важливих правових наслідків не лише для колишнього подружжя, а й для їх дітей. Одним з найважливіших питань є також питання, пов'язанні із взаємним утриманням розлучених. Виникають також проблеми особистого характеру, зокрема про збереження загального прізвища або повернення дошлюбного. На регламентацію відносин із взаємного утримання подружжя після розлучення впливає загальна відмова від погляду на розлучення, як на покарання за провину, як на санкцію за шлюбне правопорушення. Сьогодні законодавство більшості країн встановлює рівний для чоловіків і жінок обов'язок допомагати одне одному матеріально. При цьому береться до уваги стан здоров'я, вік, рівень життя протягом шлюбу, матеріальні потреби, нищівне і майбутнє фінансове становище колишнього подружжя тощо [5, с. 13].

Колізійні питання стосунків між батьками та дітьми в таких сферах, як законнародженість, легітимація, їхні наслідки, наслідки незаконнародженості, усиновлення тощо, вирішуються здебільшого за принципом застосування особистого закону дитини або спільного особистого закону батьків (чи особистого закону одного з батьків). При цьому законодавство багатьох країн, переважно європейських, схильне дотримуватись, як загального, принципу закону громадянства або доміцилію дитини щодо стосунків між батьками й дітьми (Швейцарія, Італія, Польща та ін.). Специфічні ж питання, такі, наприклад, як усиновлення, регулюються здебільшого особистим законом усиновлювача (усиновлювачів) (Австрія, Швейцарія, Польща, Іспанія та ін.).

У ЦК України колізійним питанням сімейного права присвячено статті, які встановлюють правила вирішення колізій у таких сферах, як реєстрація шлюбу, його визнання і наслідки, припинення шлюбу, майнові відносини подружжя, стосунки батьків та дітей, усиновлення, опіка й піклування тощо. В цілому ЦК України врахував досвід більшості країн, які здійснили кодифікацію норм в частині регулювання колізій у сфері сімейно-шлюбних відносин. Так, у ЦК України передбачено систему прив'язок для визначення права, що застосовується до загальних юридичних наслідків шлюбу, аналогічну шкалі Кегеля. Така шкала прив'язок, за задумом розробників проекту, має також застосовуватися до майнових прав та обов'язків подружжя у випадку відсутності домовленості між ними про вибір права, у випадку припинення шлюбу та його правових наслідків, а також при вирішенні питання усиновлення, якщо усиновлювачі – подружжя, яке не має спільного особистого закону [3, с. 16].

Привертає увагу така новела у вітчизняному колізійному регулюванні стосунків подружжя, як колізійні норми щодо шлюбного договору. Подібна норма, до речі, не є типовою для кодифікацій міжнародного приватного права: більшість згаданих тут законодавчих актів не акцентують увагу на колізійних аспектах шлюбного договору. Сторонам шлюбного договору надається компетенція вибору права, яке до нього застосовується, а у разі відсутності вибору застосовується право,

визначене згідно з колізійними приписами про загальні наслідки шлюбу. Такий підхід до вирішення колізійних питань шлюбного договору є доволі цікавим. Однак його автори, на мою думку, не повною мірою врахували матеріальні аспекти правової природи шлюбного договору. Так, відповідно до ЦК України, шлюбним договором регулюються майнові відносини подружжя. Здається, було б доцільніше прив'язати цей договір до колізійних критеріїв, що регулюють майнові відносини подружжя. Іншим підходом могла б бути аналогія шлюбного договору та цивільно-правової угоди.

Одна з ключових проблем міжнародного сімейного права – це проблема визнання дійсності шлюбів, укладених за межами України. Саме цій проблемі присвячена стаття 58 Закону «Про міжнародне приватне право». Її перша частина передбачає, що, шлюб між громадянами України, шлюб між громадянином України та іноземцем, шлюб між громадянином України та особою без громадянства, що укладений за межами України відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні за умови додержання щодо громадянина України вимог СК України щодо підстав недійсності шлюбу. Підстави недійсності шлюбу за українським законодавством це порушення вимог статей 22, 24-46 СК України. Стаття 22 встановлює шлюбний вік для жінки у сімнадцять, а для чоловіка – у вісімнадцять років. Особи, які бажають зареєструвати шлюб, мають досягти шлюбного віку на день реєстрації шлюбу. У 24 статті СК України закріплено принцип добровільності шлюбу – шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка. Примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається. Реєстрація шлюбу з особою, яка визнана недієздатною, а також з особою, яка з інших причин не усвідомлювала значення своїх дій або не могла керувати ними, має наслідки, встановлені статтями 38-40 цього Кодексу щодо недійсності шлюбу. Стаття 25 закріплює принципі одношлюбності. Жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі. Жінка та чоловік мають право на повторний шлюб лише після припинення попереднього шлюбу. А в статті 26 вказуються особи, які не можуть перебувати у шлюбі між собою. Так, у шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення. Також у шлюбі між собою не можуть перебувати рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра. Повнорідними є брати і сестри, які мають спільних батьків. Неповнорідними є брати і сестри, які мають спільну матір або спільного батька. У шлюбі між собою не можуть перебувати двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця. За рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним. У шлюбі між собою не можуть бути усиновлювач та усиновлена ним дитина. Шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною може бути зареєстровано лише в разі скасування усиновлення. Саме недотримання цих вимог щодо громадянина України при укладенні ним шлюбу закордоном може бути підставою недійсності цього шлюбу.

Друга частина статті 58 Закону України «Про міжнародне приватне право» присвячена шлюбом без участі громадян України, які були укладені за кордоном. Передбачається, що шлюб між іноземцями, шлюб між іноземцем та особою без громадянства, шлюб між особами без громадянства, що укладені відповідно до права іноземної держави, є дійсними в Україні.

Важливе місце в колізійному регулюванні сімейних відносин з іноземним елементом займають положення щодо правових наслідків шлюбу (стаття 60 Закону України «Про міжнародне приватне право»). Слід враховувати, що стаття 36 СК України «Правові наслідки шлюбу» передбачає, що шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя. Тому, саме права та обов'язки подружжя слід розуміти як правові наслідки шлюбу, колізійному регулюванню яких присвячена стаття 60 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Правові наслідки шлюбу визначаються спільним особистим законом подружжя, а за його відсутності – правом держави, у якій подружжя мало останнє спільне місце проживання, за умови, що хоча б один з подружжя все ще має місце проживання у цій державі, а за відсутності такого – правом, з яким обидва з подружжя мають найбільш тісний зв'язок іншим чином. Частина друга цієї статті поширює на регулювання правових наслідків шлюбу принцип автономії волі – *lex voluntatis*, що передбачено статтею 5 цього закону, згідно з якою сторони відносин у випадках, передбачених законом, можуть здійснити вибір права, яке буде застосовуватися до регулювання їх відносин. Однак, при цьому, подружжя повинно відповідати певним вимогам. Вибір застосовуваного права може здійснювати подружжя, яке не має спільного особистого закону, якщо подружжя не має спільного місця проживання або якщо особистий закон жодного з них не збігається з правом держави їхнього спільного місця проживання. Частина третя цієї статті встановлює обмеження щодо кола правопорядків, серед яких може бути здійснено вибір права згідно з частиною другою цієї статті. Такий вибір обмежений лише правом особистого закону одного з подружжя без застосування частини другої статті 16 цього Закону, згідно з якою у випадках, коли фізична особа є громадянином двох або більше держав, її законом вважається право тієї з держав, з якою особа має найбільш тісний зв'язок, зокрема, має місце проживання або займається основною діяльністю. Угода про вибір права припиняється, якщо особистий закон подружжя стає спільним [6, с. 102].

При здійсненні колізійного регулювання правових наслідків шлюбу за Законом України «Про міжнародне приватне право», слід враховувати, що закріплені в статті 60 колізійні правила мають відмінності від колізійного регулювання цих відносин існуючими міжнародними договорами України. Так в статті 27 Конвенції країн СНД про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах передбачено, що особисті і майнові правовідносини подружжя визначаються за законодавством Договірної Сторони, на території якої вони мають спільне місце проживання. Якщо один з подружжя проживає на території однієї Договірної Сторони, а другий – на території іншої Договірної Сторони і при цьому обидва з подружжя мають те саме громадянство, їхні особисті і майнові правовідносини визначаються за законодавством тієї Договірної Сторони, громадянами якої вони є.

Якщо один з подружжя є громадянином однієї Договірної Сторони, а Другий – іншої Договірної Сторони й один з них проживає на території однієї, а другий – на території іншої Договірної Сторони, то їх особисті і майнові правовідносини визначаються за законодавством Договірної Сторони, на території якої вони мали своє останнє спільне місце проживання. Якщо особи, зазначені в пункті 3 цієї статті, не мали спільного проживання на територіях Договірних Сторін, застосовується законодавство До-

говірної Сторони, установа якої розглядає справу. Правовідносини подружжя, що стосуються їх нерухомого майна, визначаються за законодавством Договірної Сторони, на території якої знаходиться це майно. Подібні норми з певними особливостями існують і в двосторонніх договорах України про правову допомогу з окремими країнами [5, с. 27].

Варто зазначити, що в регулюванні сімейних відносин з іноземним елементом знайшов своє застосування ще один принцип міжнародного приватного права, який останнім часом набуває все більшого визнання як у національних кодифікаціях так і на міжнародно-правовому рівні, а саме – принцип застосування найбільш вигідного права. Мова йде про те, що в приватному праві, не дивлячись на юридичну рівність учасників відносин, законодавець намагається захистити інтереси сторони, яка по суті цих відносин є більш слабкою. Так, в міжнародному приватному праві загалом, і в міжнародному сімейному праві – необхідно забезпечити можливість застосування права країни яке буде більш вигідним для слабкішої сторони (малолітні та неповнолітні діти, непрацездатні батьки, той з подружжя, хто потребує утримання тощо). Поява цього принципу в українському законодавстві свідчить про позитивні тенденції в розвитку колізійного регулювання. Разом з тим, необхідно передбачити певні механізми, які б надавали можливість реалізувати цей принцип [2, с. 43].

Вдається доцільним в якості постановки проблеми та визначення перспектив подальшого розвитку колізійного регулювання шлюбного договору (в контексті принципу «автономії волі») розглянути можливість встановлення ще одного способу обмеження свободи вибору, а саме – з урахування принципу застосування більш сприятливого права. Справа в тому, що особи, які укладають шлюбний договір, не дивлячись на те, що з правової точки зору є юридично рівними учасниками відповідних відносин, по суті цих відносин можуть знаходитися в нерівних умовах (це може стосуватися майнового стану, особливостей особистих відносин тощо). А це в свою чергу може створити небезпеку, що вибір застосовуваного права може бути здійснено під впливом однієї із сторін, або навіть нав'язаний цією стороною. Частина 4 статті 93 СК України передбачає, що шлюбний договір не може зменшувати обсягу прав дитини, які встановлені цим Кодексом, а також ставити одного з подружжя у надзвичайно невідповідне матеріальне становище (до речі сама ця формула є досить дискусійною і потребує певного удосконалення). Повертаючись до шлюбного договору за участю іноземного елемента можливо варто передбачити відповідне колізійне правило, згідно з яким, обране сторонами право не повинно значно погіршувати стан дитини чи одного з подружжя в порівнянні з тим правом, яке застосовувалося б за відсутності здійсненого вибору. Тоді колізійне регулювання щодо шлюбного договору отримуватиме наступну послідовність. Перш за все – сторонами надається можливість здійснити вибір застосовуваного права щодо шлюбного договору. Далі – законодавець визначає коло правопорядків, серед яких можна здійснювати вибір (виходячи з принципу тісного зв'язку). Потім встановлюється застереження про те, що обране сторонами право не повинно значно погіршувати стан дитини чи одного з подружжя в порівнянні з тим правом, яке застосовувалося б за відсутності здійсненого вибору. І вже потім формулюються колізійні правила щодо шлюбного договору (які вже існують в законі про міжнародне приватне право).

Використовуючи колізійний метод регулювання слід враховувати особливості його застосування в контексті загальних проблем дії колізійних норм. Потребують свого уточнення положення щодо застосування колізійних норм: проблема правової кваліфікації, зворотнього відсилання, обходу закону, застереження про публічний порядок, застосування імперативних норм. Це забезпечить більш ефективне колізійне регулювання сімейних відносин з іноземним елементом.

В процесі подальшого удосконалення українського колізійного права, необхідно враховувати, що після приєднання України до Гаазької конференції з міжнародного приватного права йде процес приєднання нашої держави до конвенції, укладених в рамках цієї міжнародної організації. Тому колізійні норми нашого законодавства повинні відповідати сучасним новітнім тенденціям, які знаходять своє відображення в міжнародно-правових актах. Це буде слугувати належному правовому регулюванню сімейних відносин в міжнародному приватному праві.

Висновки. Отже, говорячи про загальні тенденції розвитку законодавства про шлюбно-сімейні відносини в частині колізійного регулювання питань сімейного права, необхідно зазначити:

1. В ході реформування систем міжнародного приватного права, яке відбулося у багатьох державах у другій половині ХХ ст., значно розширилася сфера дії двосторонніх колізійних норм, що суттєво сприяє лібералізації сімейно-шлюбних відносин з іноземним елементом та усуненню проблеми «шкунтильгаючих правовідносин».

2. Позитивним моментом є поширення на сферу колізійного сімейного права принципу автономії волі, причому не тільки в галузі майнових прав та обов'язків подружжя, а й щодо загальних наслідків шлюбу та деяких інших питань.

3. Більшість з досліджених законів пропонують гнучку систему прив'язок, яка дає змогу ефективно розв'язувати колізійні проблеми, що виникають у сфері сімейного права. Значне поширення отримала практика запозичення шкали Кегеля у питаннях визначення права, що застосовується до загальних наслідків шлюбу, майнових відносин подружжя, припинення шлюбу тощо.

4. Важливе значення має той факт, що жоден з розглянутих законів не встановлює вимог взаємності щодо визнання шлюбів, взятих іноземцями на підставі іноземного права.

Список літератури:

1. Антольская М. В. Семейное право: Підручник / М. В. Антольская. – М.: Юрист, 2009. – 382 с.
2. Борисова В. І. Семейное право Украины / В. І. Борисова, І. В. Жилинкова. – К.: Наукова думка, 2011. – 327 с.
3. Гопанчук В. С. Семейное право Украины: Навч.підр. / В. С. Гопанчук. – К.: Наукова думка, 2011. – 303 с.
4. Грічук О. Проблеми і перспективи правового регулювання сімейних правовідносин / О. Грічук // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 10. – С. 59-62.
5. Исаад М. Международное частное право / М. Исаад. – М.: Прогрес, 2009. – 491 с.
6. Ромовська З. В. Семейное право – перспективи розвитку / З. В. Ромовська // Основні напрямки реформи цивільного права в Україні. 36. статей та матеріалів. – К., 2009. – С. 122-124.

Гадьмаши В.Р.

Ужгородский национальный университет

СОВРЕМЕННЫЙ СТАТУС И ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УКРАИНЕ И МЕЖДУНАРОДНОМ СЕМЕЙНОМ ПРАВЕ

Аннотация

В статье проанализированы сущность, формы и проблемные аспекты правового регулирования семейных отношений в системе развития международного семейного права; определено процедуру развода и коллизионные аспекты брачного договора в разных странах. Автором определен режим роздельного проживания семейной пары. Интересным с научной точки зрения стало исследование методов и способов использования коллизионного метода регулирования семейных отношений в Украине и международном семейном праве.

Ключевые слова: семейное право, брак, правоотношения родителей и детей, муж, жена, брачный договор, гражданско-правовая угода.

Hadmashi V.R.

Uzhhorod National University

CURRENT STATE AND PROBLEMATIC ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF FAMILY RELATIONS IN UKRAINE AND INTERNATIONAL FAMILY LAW

Summary

This paper examines the nature, forms and problematic aspects of the legal regulation of family relations in the system of international family law. The author determines procedure of divorce and conflict aspects of the marriage contract in different countries. The author defines mode estrangement of spouses. An interesting from a scientific point of view is the study of methods and ways of using conflict method in regulation of family relations in Ukraine and international family law.

Keywords: family law, marriage, legal relations of parents and children, husband, wife, marriage contract, civil contract.